
Zbornik za umetnostno zgodovino

Archives d'histoire de l'art

Art History Journal

Izhaja od / Publié depuis / Published Since 1921

Nova vrsta / Nouvelle série / New Series LIV

Ljubljana 2018

ZBORNİK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO N.S. LIV/2018

Izdalo in založilo / Published by

SLOVENSKO UMETNOSTNOZGODOVINSKO DRUŠTVO, LJUBLJANA
C/O FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO, AŠKERČEVA 2
SI – 1101 LJUBLJANA, SLOVENIJA

Uredniški odbor / Editorial Board

RENATA NOVAK KLEMENČIČ, glavna in odgovorna urednica / Editor in chief
JANEZ BALAŽIČ, MARJETA CIGLENEČKI, MATEJ KLEMENČIČ, MATEJA KOS,
ANDREJ SMREKAR, KATARINA ŠMID, SAMO ŠTEFANAC

Mednarodni svetovalni odbor / International Advisory Board

LINDA BOREAN, FRANCESCO CAGLIOTI, NINA KUDIŠ, VLADIMIR MARKOVIČ,
INGEBORG SCHEMPER SPARHOLZ, CARL BRANDON STREHLKE

Tehnična urednica / Production Editor

KATRA MEKE

Lektoriranje / Language Editing

NIKO HUDELJA (NEMŠČINA), KATJA KRIŽNIK JERAJ (SLOVENŠČINA),
MARK VAJD (ANGLEŠČINA)

Prevajalci povzetkov in sinopsisov / Translators for Summaries and Abstracts

LUCIJA BURIČ (ANGLEŠČINA), JANEZ HÖFLER (NEMŠČINA),
MATEJ KLEMENČIČ (SLOVENŠČINA), MARK VAJD (ANGLEŠČINA)

Oblikovanje in postavitev / Design and Typesetting

STUDIOBOTAS

Tisk / Printing

TISKARNA KNJIGOVEZNICA RADOVLJICA

Naklada / Number of Copies Printed

350 IZVODOV

Indeksirano v / Indexed by

BHA, FRANCIS, ERIH PLUS

© SLOVENSKO UMETNOSTNOZGODOVINSKO DRUŠTVO, 2020

ZA AVTORSKE PRAVICE REPRODUKCIJ ODGOVARJAJO AVTORJI OBJAVLJENIH
PRISPEVKOV.

ISSN 0351-224X

ZBORNİK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO JE DEL PROGRAMA SLOVENSKEGA
UMETNOSTNOZGODOVINSKEGA DRUŠTVA, KI GA SOFINANCIRA MINISTRSTVO
ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE. IZHAJA OB FINANČNI PODPORI JAVNE
AGENCIJE ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST REPUBLIKE SLOVENIJE.

Kazalo / Contents

GOJKO ZUPAN

Osem desetletij zaslužnega profesorja, dr. Staneta Bernika 9

MARTINA MALEŠIČ

Dr. Breda Mihelič. Ob obletnici 12

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

JANEZ HÖFLER

Še nekaj premislekov k zgodovini kartuzijskega samostana 17
v Žižah in Marijini cerkvi v Špitaliču
*Noch einige Erwägungen zur Geschichte des Kartäuserklosters
zu Žiče/Seiz und zur Marienkirche zu Špitalič*

ALENKA VODNIK

Opombe k poslikavam t. i. »furlanskih delavnic okoli leta 1400« 37
v vzhodnoalpskem prostoru. Priložnost, (z)možnost, potreba?
*Remarks on the So-Called »Friulian Workshops around 1400«
in Eastern Alps Regions. Opportunities, Possibilities, Necessities?*

DAMIR TULIČ, MARIO PINTARIĆ

Clay and Marble: New Sculptures by Giusto Le Court 57
in Vienna and Warsaw
*Glina in marmor. Nova kiparska dela Giusta Le Courta
na Dunaju in v Varšavi*

ENRICO LUCCHESI

L'uso delle fonti figurative nel Settecento: 75
il caso del pittore Nicola Grassi
*Uporaba likovnih virov v 18. stoletju:
primer slikarja Nicole Grassija*

MARIO PINTARIĆ	
Antonio Michelazzi, »di professione, scultore de' Marmi«: novi arhivski prilozi za riječkog kipara	99
<i>Antonio Michelazzi »di professione, scultore de' Marmi«: New Archival Sources for the Sculptor from Rijeka</i>	

MATEJ KLEMENČIČ	
Bergantov budimpeštanski portret ljubljanskega trgovca	119
<i>A Portrait of a Merchant from Ljubljana by Fortunat Bergant in Budapest</i>	

MATEJA BREŠČAK	
Stiki Ivana Zajca z Ivanom Meštrovićem v luči položaja kiparstva na Slovenskem do prve svetovne vojne	133
<i>Contacts between Sculptors Ivan Zajec and Ivan Meštrović in the Context of the Art Situation in Slovenia before the First World War</i>	

TOMISLAV VIGNJEVIĆ	
Med Severom in Sredozemljem – nekaj razmišljanj o Venu Pilonu	155
<i>Between the North and the Mediterranean - Some Thoughts on Veno Pilon</i>	

ASTA VREČKO	
Klub neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov	171
<i>The Independent Group of Slovenian Artists</i>	

IN MEMORIAM	
-------------	--

BRANKO VNUK	
Jože Curk	195

Še nekaj premislekov k zgodovini kartuzijskega samostana v Žičah in Marijini cerkvi v Špitaliču

JANEZ HÖFLER

Razlog, da se podpisani v tem času lotevam Žičke kartuzije in z njo povezane Marijine cerkve v Špitaliču, četudi se s to temo nadrobno ne ukvarjam, je, da sem sprejel povabilo k sodelovanju pri drugi knjigi monumentalne serije o zgodovini umetnosti Vzhodne Srednje Evrope, ki jo izdaja Leibnizev inštitut za zgodovino in kulturo Vzhodne Evrope (Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa) v Leipzigu,¹ in sicer s preglednim poglavjem o slovenskih deželah in Istri. Razumljivo je, da ima žička kartuzija v tem poglavju posebno mesto, in ker se je v zadnjem desetletju pojavilo nekaj novih pogledov na čas in potek zidave obeh žičkih cerkva, objavljenih tudi v tujejezičnih publikacijah, ki jih je težko zagovarjati, je bilo treba relevantna dejstva na novo preveriti. V tem prispevku se ne nameravam ukvarjati s samo stavbno zgodovino kartuzije in njenih cerkva, marveč z zgodovinskimi podatki, ki omogočajo njeno rekonstrukcijo, seveda ob upoštevanju dosedanjih ugotovitev, pri čemer bo posebna pozornost posvečena cerkvi v Špitaliču in njenima portaloma.

Po novejših dognanjih² je kartuzijo ustanovil štajerski mejni grof Otokar III. Traungavski leta 1151, vendar je prva kolonija s priorjem Beremundom iz Velike Kartuzije semkaj dospela šele okoli leta 1160, ustanovna listina pa je datirana z letom 1165 brez natančnega datuma. Ker je Otokar umrl že 31. decembra 1164 v ogrskem Pecu na romarski poti v Jeruzalem, bi se letnica dala razložiti s tem, da so po takratnem običaju šteli začetek novega leta z božičem. Vendar gre za ponaredek, ki sicer ima verodostojno jedro, a je nastal po diktatu poznejših žičkih listin

¹ *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa*. Doslej je izšel prvi zvezek, ki zajema obdobje od leta 400 do leta 1000 (*Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, 2017). Drugi zvezek bo posvečen obdobju od leta 1000 do leta 1300.

² Povzetek raziskav do leta 2009 z bibliografskimi podatki Mija OTER GORENČIČ, *Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 2009, pp. 287ss. Zgodovino starejših raziskav podaja Marijan ZADNIKAR, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972, pp. 139ss. Izčrpen zgodovinski prikaz Jože MLINARIČ, *Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991.

iz let 1182, 1185 in 1207.³ Leta 1160 so se menihi morali nastaniti še v bližnjih Konjicah, leta 1164 pa naj bi bila glede na datum ustanovne listine poslopja v Žičah že toliko zgrajena, da so lahko začeli z redovnim življenjem.

Kdaj so začeli z gradnjo cerkve, ni znano. Edina rahla opora za gradbeno zgodovino samostane nasebine je bula papeža Aleksandra III. iz leta 1177, naslovljena na žičkega »opata« (pravilno priorja) in njegove »brate«.⁴ V pismu papež naslovljene opozarja, naj imajo pred očmi svetost in častitljivost reda in naj samostan varujejo, zatem pa jim sporoča, da je zaradi tega zaprosil mejnega grofa Otokarja (IV.), naj jim pri tem stoji ob strani ter jim pomaga pri izgradnji samostanov. Formulacija v množini (*in faciendis domibus vestris*) priča, da sta bila takrat v gradnji oba samostanska kompleksa, zgornji in spodnji, a cerkev tu ni omenjena. Kar je v tem pismu pomembnega, je, da kartuzijani za dokončanje samostana še niso imeli dovolj sredstev. Kot odgovor na to velja Otokarjeva listina iz leta 1182, že v času, ko je bil ta povzdignjen v vojvodo. Z njo je Otokar samostanu potrdil dotedanje posesti in pravice ter dodal nekaj novih, odredil pa je tudi, naj se mu glede na neizpolnjeno obljubo njegovega očeta izplačuje 15 mark letno za dokončanje samostanskih zgradb.⁵ Ta listina, katere besedilo je bilo med letoma 1213 in 1227 vneseno v žičko kopiačno knjigo, zdaj shranjeno v celjskem zgodovinskem arhivu, pa je prena redek, po vsej verjetnosti nastal ob zamenjavi dinastije po smrti Otokarja IV. leta 1192, ki ga je kot štajerski vojvoda nasledil Leopold V. Babenberški. Ta listina naj bi namreč novega zaščitnika kartuzije kot Otokarjevega dediča obvezala za nadaljnjo pomoč pri izgradnji samostana. V novejšem času pa se je našla njena izvirna predloga, ohranjena kot nedatiran transsumpt češkega kralja Otokarja II. iz leta 1270.⁶ V njej pasusa o izplačevanju 15 mark ni, in glede na to, da ni datirana, bi lahko nastala kdaj drugič, najverjetneje pač ob Otokarjevem imenovanju za vojvodo leta 1180.

³ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 4. knjiga, Ljubljana 1915, p. 242, no. 479, in zdaj, z nadrobno analizo listine, Reinhard HÄRTEL – Günter BERNHARD, *Urkundenbuch der Steiermark, Band 1. Von den Anfängen bis 1192*, Graz 2007, nr. SEI 1, internetni projekt <http://gams.uni-graz.at/stub> (19. 10. 2018). Sicer pa o listinski tradiciji žičke kartuzije cf. Friedrich HAUSMANN, Die »Gründungsurkunde« und weitere Urkunden für die Ausstattung der Kartause Seitz. Eine wissenschaftliche und kritische Untersuchung, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, LIII, 2007, pp. 137–173.

⁴ Kos 1915, cit. n. 3, p. 294, no. 579; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 3.

⁵ Kos 1915, cit. n. 3, p. 336, no. 659; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 5.

⁶ HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 4, k temu tudi HAUSMANN 2007, cit. n. 3, pp. 151–152; OTER GORENČIČ, cit. n. 2, p. 312. Navedba podpisanega o povečanju dotacije iz leta 1170 (Janez HÖFLER, Mija Oter Gorenčič: *deformis formositas ac formosa deformitas*: Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009, 429 strani (recenzija), *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XLVI, 2010, p. 351, n. 4) je lapsus in jo je treba črtati.

Po Pusch-Fröhlichovem *Diplomatariju* je znano, da je bila cerkev posvečena leta 1190,⁷ ime posvetitelja, oglejskega patriarha Gotfrida, ki ga Pusch in Fröhlich nimata, pa nam – sicer brez letnice – sporoča listina, s katero je Rudolf iz Roža na Koroškem, traungavski in zatem babenberški ministerial, 11. aprila 1202, na dan praznovanja posvetitve cerkve, v križnem hodniku cerkve sv. Janeza Krstnika v Žičah obnovil svoj dar obeh Hajdin; poleg patriarha so posvetitvi prisostvovali pičenski škof Popon, trije Konjiški in še nekaj drugih plemičev.⁸ V starejšim piscem še neznanem rokopisnem gradivu Georga Schwengla (1697–1766), priorja pruske kartuzije Marienparadies pri Gdansku in neumornega zbiralca zgodovinskega gradiva o evropskih kartuzijah, shranjenega v Londonu, pa je poleg posvetiteljevega imena in letnice 1190 zapisan tudi datum 11. marec (in ne 11. april), in sicer v rimski rabi (*V. idus Martii*).⁹ To kaže, da ga je Schwengel dobil iz izvirne listine ali njenega regesta. Omenjeni datum se pri Schwenglu pojavlja še na dveh mestih¹⁰ in o njegovi verodostojnosti ni treba dvomiti. Jože Mlinarič je na osnovi zapisa o priorju Nikolaju v Pusch-Fröhlichovi seriji žičkih priorjev, v katerem je navedena posvetitev leta 1190,¹¹ sklepal, da naj bi se ne vedelo, če ta letnica drži, in da naj bi potemtakem v samostanu v novejši dobi ne imeli dokumenta, ki bi pričal o datumu posvetitve cerkve.¹² Po Mlinariču je to tezo povzela tudi Mija Oter Gorenčič.¹³ Takšna interpretacija zadevnega odlomka pa je napač-

⁷ Sigismund PUSCH – Erasmus FRÖHLICH, *Diplomataria sacra Ducatus Styriae, Pars altera*, Vienne 1756, p. 101. Do objave Schwenglovega gradiva (cf. n. 9) je bil to glavni vir zgodovinskih podatkov o kartuziji.

⁸ Franc (in Milko) Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 5. knjiga, Ljubljana 1928, p. 16, no. 22; Joseph ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, Bd. II, Graz 1879, p. 77, no. 48.

⁹ Jamnes HOGG (ed.), *Appendix ad Tom. III Propaginis S.O. Cartusiensis. British Library London Add. Ms. 17090 Dom Georgius Schwengel I. Pars* (= *Analecta cartusiana* 90:7, 1), Salzburg 1983, p. 64. Cf. HÖFLER 2010, cit. n. 6, p. 352.

¹⁰ HOGG 1983, cit. n. 9, II. Pars, pp. 273, 281.

¹¹ PUSCH – FRÖHLICH 1756, cit. n. 7, p. 101.

¹² MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 54.

¹³ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 303–304. Avtorica je zato posvetitev postavila v razpon Gotfridove vlade od leta 1180 do 1194, enako Polona Vidmar, ki je na podlagi podatka iz navedene listine Rudolfa iz Roža iz leta 1202, ko med prisotnimi ni omenjen sam vojvoda Otokar, sklepala, da je bil ta takrat že zelo bolan ali pa da je že umrl, kar bi čas posvetitve postavilo med leta 1192 in 1194; Polona VIDMAR, *Das Grabmal des ersten Herzogs der Steiermark*, Graz 2014, pp. 38–39. Razlog, da Otokar ni mogel prisostvovati posvetitvi, so bile priprave na križarski pohod pod vodstvom cesarja Friderika I., zaradi česar naj bi se v začetku leta 1190 sestal v Ennsu na današnjem Zgornjem Avstrijskem z vojvodo Leopoldom. Vendar se zaradi napredujoče bolezni ni mogel pridružiti vojski, ki se je takrat iz Bavarske prek Dunaja pomikala proti Ogrski; cf. komentar k Otokarjevi listini, izdani v Ennsu za samostan Garsten (HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 1, no. GA 27). V oddaljenem Ennsu je Otokar bival še leta 1191.

na. Pusch in Fröhlich v resnici ne dvomita o letnici posvetitve, pač pa govorita o tem, da naj bi se ne vedelo, če je takrat samostanu načeloval omenjeni Nikolaj. Dilema je bila upravičena, saj je Nikolajev dokumentirani predhodnik Janez zadnjič izpričan leta 1185, Nikolaj prvič leta 1202, vmes pa zija praznina, zato bi bil lahko slednji prior že leta 1190 ali pa tudi ne. Torej ne gre za to, da v samostanu ne bi imeli dokumenta o posvetitvi cerkve, pač pa dokumenta, ki bi navajal, kdo je bil prior leta 1190.

Toliko o datumu posvetitve zgornje cerkve. Vendar posvetitev sama še ne dokazuje, da je bila cerkev takrat šele zgrajena. Ker je med dokončanjem gradnje in posvetitvijo zaradi težke dosegljivosti pristojnega škofa, v našem primeru oglejskega patriarha, ki je poleg tega stoloval več sto kilometrov daleč in zaradi državiških zadev mnogo potoval, običajno minilo precej časa, lahko domnevamo, da je bila cerkev zgrajena že nekaj predtem. To se je moralo zgoditi do leta 1185, ko je (23. januarja) papež Lucij III. v Veroni žičkemu priorju Janezu in menihom na njihovo prošnjo dovolil, da v času, ko ni nobenega krajevnega škofa na voljo, nameravajo posvetitev izvede kak drug škof, a ne na škodo krajevnega.¹⁴ Malo prej, 8. januarja, je papež takšen privilegij izdal na splošno za vse kartuzijane. To dejstvo naj bi po Mlinariču relativiziralo pomen privilegija za Žiče, saj ga naj bi prejeli tudi drugi samostani tega reda.¹⁵ Slednje bo pač držalo, a je v objavi listin, ki jih je v tem obdobju izdal papež Lucij III., poleg omenjenega splošnega privilegija najti le ta posamičen za Žiče in za nobeno drugo kartuzijo¹⁶ – šlo je torej za konkretno aktualno zadevo. Pri tem se lahko tudi vprašamo, če so žički menihi spričo tega, da je preteklo premalo časa, prvi privilegij sploh prejeli, preden so se obrnili na papeža. Najmanj, kar je, je to, da so bili v začetku leta 1185 z gradnjo cerkev že tako daleč, da so morali misliti o njeni posvetitvi. Pri tem ni nepomembno, da je papež kmalu zatem, 18. februarja 1185, samostan vzel v svoje varstvo¹⁷ in jim 19. marca potrdil posestvo pri Konjicah, na katerem je stal samostan, z vsemi pravicami, ki sta jim jih na tem posestvu bila podelila Otokar III. in Otokar IV.¹⁸

¹⁴ Kos 1915, cit. n. 3, p. 354, no. 696; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 6. Da gre za posvetitev samostanske cerkve, sicer ni zapisano, a se to razume.

¹⁵ MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 49–50. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, tega podatka nima.

¹⁶ Cf. Jean-Paul MIGNE (ed.), *Patrologiae latinae cursuis completus, Series secunda*, Vol. 201, Parisiis 1903, coll. 1331–1332, no. 214 (8. januar 1185), col. 1338, no. 216 (23. januar 1185).

¹⁷ Kos 1915, cit. n. 3, p. 355, no. 698; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 7.

¹⁸ Kos 1915, cit. n. 3, p. 356, no. 700; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 9.

Za bratovsko cerkev takšnega podatka ni. Iz virov je razvidno, da je spodnja naselbina nastajala vzporedno z zgornjo od okoli leta 1160 dalje in da je, kot je bilo rečeno, leta 1177, ko se je za samostan zavzel papež Aleksander III., poleg zgornje stala. Kot je bilo rečeno, pa o cerkvi v tem viru ni besede, tudi ne v tistih, ki mu neposredno sledijo. V starejši literaturi je znana le Stegenškova domneva, da bi jo lahko posvetil patriarh Gotfrid obenem z zgornjo cerkvijo leta 1190,¹⁹ kar je seveda treba razumeti le kot neobvezno domnevo. Kakorkoli že, samostansko izročilo pripisuje gradnjo cerkve Otokarju IV. in jo povezuje z legendo o začetkih samostana, ki naj bi ga njegov oče proti volji sv. Janeza Krstnika, ki se mu je bil pokazal v sanjah, najprej postavil drugje kot sedanjega. Da ga ne bi zaradi te neposlušnosti zadela kazen, je njegov sin nedaleč od tod dal zgraditi samostan templjarjev v čast Device Marije, sv. Janeza Krstnika in sv. Jurija.²⁰ Natančnejši in treznejši je Schwengel, ki o templjarjih, priljubljeni bajeslovni temi baročnega zgodovinopisja, molči.²¹ Piše le, da je Otokar, potem ko je nadaljeval in srečno končal z gradnjo vélike cerkve, z namenom, da se oddolži za nepokornost svojega očeta, dal iz kamnitih kvadrov (*ex quadris lapidibus*) in pod varstvom blažene božje porodnice Marije zgraditi svojo cerkvico (*ecclesiolam suam*) v dolini, na kraju, sedaj imenovanem Špitalič (*Hospitale*). Glede na to sporočilo lahko začetek gradnje postavimo v pozna osemdeseta leta 12. stoletja, vsekakor pa pred leto 1190. Otokarjeva smrt 9. maja 1192 pomeni torej datum *ante quem*, čeravno bi se lahko dela na cerkvi zavlekla še po tem datumu.

Bratovska cerkev je kljub povišanju obodnih sten, novega stolpiča na strehi, zunanega prizidka ob severno steno prezbiterja in zvonika ter vgradnjo pevskega kora skoraj intaktno ohranila jedro iz časa zidave, ki zaradi osupljivo zgodnjega pojava gotških prvin za ta del Srednje Evrope že lep čas vzbuja pozornost strokovnjakov. Zgodnjegotske sestavine žičke bratovske cerkve, posebej brstni kapiteli sedilij v prezbitериu in na obeh portalih, kakršnih v zgornji cerkvi ni najti in razkrivajo izvor v Franciji, je pisce v poldrugem stoletju ukvarjanja z njo navedlo na najrazličnejše datacije, večinoma od poznega 12. do sredine 13. stoletja, pri čemer se je samostansko izročilo o tem, da je cerkev dal zgraditi Otokar IV., praviloma obšlo.²²

¹⁹ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, p. 240.

²⁰ MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 42–44. Dve verziji te legende iz žičkega kodeksa v Pokrajinskem arhivu v Celju je objavil HAUSMANN 2007, cit. n. 3, pp. 168–173, od tod OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 310–311.

²¹ HOGG 1983, cit. n. 9, p. 16; HÖFLER 2010, cit. n. 6, p. 353; VIDMAR 2014, cit. n. 13, p. 51, s citatom iz izvirnika.

²² ZADNIKAR 1977, cit. n. 2, pp. 238ss; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 302ss.

Z arhitekturo špitališke cerkve se je zadnja nadrobneje ukvarjala Mija Oter Gorenčič.²³ Povedano na kratko naj bi cerkev nastala v dveh fazah, v romanski v času do okoli leta 1194, ki naj bi imela slogovne vzporednice z zgornjo cerkvijo, in poznoromansko-zgodnjegotski najmanj desetletje pozneje, natančneje do okoli leta 1210, že v času vojvode Leopolda VI.²⁴ Avtorica se pri tem sklicuje na dejstvo, da je samostan prejemal posestva še pod Babenberžanoma Leopoldom V. (1192–1194) in Leopoldom VI. (1194–1230). Da so bili prihodki iz teh posestev tudi namenjeni izgradnji samostana, si pač lahko mislimo, a je v tem primeru glede na običaj pri kartuzijanih verjetno šlo za dodajanje celic v velikem križnem hodniku, kar je omogočalo povečanja števila menihov, kot tudi drugih poslopij, predvsem pa je šlo za gospodarsko okrepitev samostana. Tako pozno datiranje druge faze naj bi po Oter Gorenčičevi potrjevala sorodna slogovna stopnja ustanov, ki jih je Leopold VI. začel po letu 1200 graditi v Spodnji Avstriji. Vendar naj bi pri tem šlo zgolj za sorodno slogovno stopnjo francoskega izvora, saj v slovenskem in avstrijskem umetnostnozgodovinskem pisanju do tedaj uveljavljene hipoteze, da naj bi Leopold spodbude za svoje projekte dobil ravno v Žičah, od koder naj bi celo pripeljal mojstre, ni mogoče potrditi.²⁵

Po analizi posameznih stavbnih členov in njihovi kronološki interpretaciji z ustreznimi primerjavami je Oter Gorenčičeva rekonstruirala gradnjo cerkve tako-
le.²⁶ V prvi, romanski fazi, ki jo še navezuje na gradnjo zgornje cerkve in jo pripisuje Otokarju IV., naj bi nastal obod zgradbe s talnim zidcem in zunanji oporniki. Po časovnem presledku, ki ga je bržkone povzročila Otokarjeva smrt leta 1192, se je gradnja nadaljevala z obokanjem prezbiterja z rebri pravokotnega profila in zatem z obokanjem ladje, katerega rebra kažejo naprednejši izžlebljeni paličasti profil. Izklesana naj bi bila oba portala, zahodni, zdaj vzdignan na zunanjo stran zvonika, in južni ter izdelane sedilije na južni steni prezbiterja. Vendar je bil tudi južni portal

²³ Mija OTER GORENČIČ, *Žička ecclesia minor* v 12. in zgodnjem 13. stoletju, *Arhitekturna zgodovina 1* (edd. Renata Novak Klemenčič – Martina Malešič – Matej Klemenčič), Ljubljana 2008, pp. 39–51; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 296ss.

²⁴ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 309.

²⁵ Mija OTER GORENČIČ, Spodnještajerski kartuziji in spomeniki babenberške zgodnje gotike, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XLIX, 2013, pp. 29–70 (s historiatom problematike in bibliografijo).

²⁶ OTER GORENČIČ 2008, cit. n. 23; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 324–326. Poleg avtoričinih del, citiranih tu v nadaljevanju, cf. mdr. še Mija OTER GORENČIČ, The role and significance of the former Carthusian monastery at Žiče in Slovenian medieval architecture and in a wider European context, *Revitalization of the Carthusian Monastery at Žiče* (ed. Mateja Golež), Ljubljana 2009, pp. 13–21; Mija OTER GORENČIČ, Herzog Leopold VI. und die frühgotischen Kirchen in Slowenien, *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz* (edd. Günther Buchinger – Friedmund Hueber), Wien – Köln – Weimar 2015, pp. 161–177.

na tem mestu vzdian sekundarno, saj je segel v leta 1994 odkrito romansko okno. Glede na to izvirno okno portala tu prvotno ni bilo, polkrožno sklenjeno psevdoromansko okno nad portalom pa kaže, da so ga vzdiali šele v prvi polovici 19. stoletja, ob postavitvi zvonika, o čemer bo tu še govor.

Hipotezi o dveh gradbenih fazah špitališke cerkve, kakor ju je definirala Oter Gorenčičeva, je težko slediti. Težko si je denimo predstavljati, da ne bi sedilije v prezbiteriju nastajale hkrati z zidovjem, kar velja tudi za stenske člene, ki nosijo obok, in slavolok. Bogdan Badovinac je s konservatorsko raziskavo zgradbe prepričljivo dokazal, da je cerkev nastajala v enem zamahu po že od vsega začetka definiranem konceptu.²⁷ Dokazov o naknadni vgradnji sedilij in stavbnih členov, ki podpirajo obok, tudi če bi bil izveden pozneje, ni. Dejstvo, da je avtor nastanek cerkve zaradi pojava brstnih kapitelov datiral v čas okoli leta 1200, za njegovo ugotovitev o homogenosti gradnje ni relevantno. Glede na to se ponujata dve možnosti: ali je bila cerkev v celoti zgrajena šele po letu 1200, kot Oter Gorenčičeva datira njeno drugo fazo, ali pa že v času prve faze, ki jo avtorica povezuje z Otokarjem IV. Ob upoštevanju samostanske tradicije se je treba odločiti za to možnost. Ob tehtanju prve možnosti (in vzročno avtoričine druge faze) se pojavlja tudi preprosto vprašanje, zakaj naj bi Leopold VI., ki mu avtorica pripisuje zasluge za dokončanje cerkve z zgodnjegotskimi prvinami, za ta posamični projekt ponovno dal privedi mojstre iz Francije in ni dela poveril tistim, ki so zanj že gradili v Spodnji Avstriji.

Ta dilema se pojavlja tudi ob variantnem predlogu, ki ga je podala Polona Vidmar, in sicer v povezavi z nagrobnikom Otokarja IV., ki ga je po vseh zgodovinskih okoliščinah sodeč dal izdelati Leopold VI.²⁸ Zadnje dokumentirano mesto tega nagrobnika, preden so ga leta 1696 ali kmalu zatem prenesli v cerkev sv. Henrika na Arehu na Pohorju, kjer je obveljal kot nagrobnik Henrika, brata Zofije Rogaske, je zakristija zgornje cerkve, tako imenovana Otokarjeva kapela, prezidana sredi 14. stoletja.²⁹ Po mnenju Vidmarjeve naj bi se Leopold ob vprašanju, kje naj bo nagrobnik postavljen, odločil za spodnjo cerkev in jo, upoštevaje hipotezo Oter Gorenčičeve o dveh gradbenih fazah, šele takrat dal v ta namen končati.³⁰ To naj bi se zgodilo po letu 1210, dela pa naj bi se zavlekla še v dvajseta leta 13. stoletja,

²⁷ Bogdan BADOVINAC, Konservatorjev pogled na stavbne faze romanske cerkve Marijinega obiskanja v Špitaliču pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov*, 46, 2011, pp. 166–194.

²⁸ VIDMAR 2014, cit. n. 13.

²⁹ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 200ss.

³⁰ VIDMAR 2014, cit. n. 13, pp. 46ss.

o čemer naj bi tudi v tem primeru govorile slogovne primerjave z Leopoldovimi gradbenimi projekti na Dunaju in v Spodnji Avstriji. Ni naš namen, da bi kritično pretresli to izčrpno študijo. Izrazimo naj le močan dvom o tem, da bi Leopold dal nagrobnik postaviti v spodnjo cerkev in vanjo prenesti pokojnikove telesne ostanke iz zgornje, kjer so jih nedvomno hranili že od vsega začetka. Obstoj ustanovničkovega groba je bil povsod povezan z izbranim sakralnim prostorom, kar spodnja cerkev v svoji funkciji ni bila, in ustrezno redno liturgijo za pokojnikov dušni blagor, ki so jo v Žičah z neposredno prisotnostjo mogli izvajati le menihi v zgornji cerkvi. Ob tem je treba opozoriti tudi na to, da v samostanskem izročilu ni sledu, da bi bil Leopold VI. soudeležen pri gradnji špitališke cerkve, kot tudi ne o tem, da je prav on dal izdelati nagrobnik Otokarja IV.

Glavni razlog, ki Oter Gorenčičevo in druge raziskovalce navajajo k poznemu datiranju spodnje cerkve oziroma njene domnevne druge gradbene faze, so brstni kapiteli. Medtem ko strukturni členi vključno z obokom ne predstavljajo težave in jih je mogoče uskladiti z zgodnejšim datiranjem, pa razvojna stopnja kapitelov spričo položaja v Srednji Evropi vzbuja pomisleke. Avtorica se je tega problema zavedala in ga reševala na osnovi svojega poznavanja francoske – predvsem kartuzijanske – in srednjeevropske zgodnjegotske arhitekture, večinoma z ogledi *in situ*, nazadnje v posebej tej temi posvečenem pregledu z izčrpnim navajanjem primerjalnega gradiva.³¹ Kapitele je razvrstila po tipologiji,³² njihovi umeščenosti na stavbne člene in detajle pri oblikovanju brstov. Osnovni tip brstnega kapitela z razvitimi brsti, kakršen je zastopan v Špitaliču, se je v Franciji pojavil okoli leta 1180, kar omogoča datiranje cerkve do leta 1192.³³ Vse druge okoliščine, ki naj bi po Oter Gorenčičevi zahtevale datiranje po letu 1200 ali 1210, za takšno sklepanje po prepričanju podpisanega ne zadostujejo, posebej če jih interpretiramo s primerjavami v Spodnji Avstriji, s katerimi špitaliških klesarjev ne moremo povezovati in

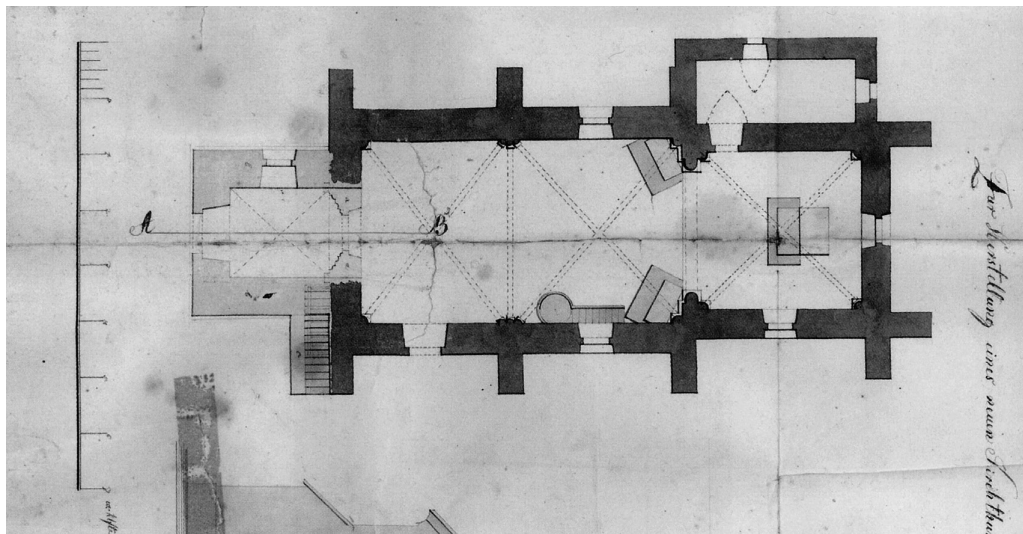
³¹ Mija OTER GORENČIČ, Brsti v nekdanji spodnji cerkvi Žičke kartuzije kot pomoč pri njeni dataciji, *Patriae et Orbi. Essays on Central European Art and Architecture. Festschrift in Honour of Damjan Prelovšek / Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*, Ljubljana 2015, pp. 411–421.

³² Kritična ocena ugotovitve Bogdana Badovinca, da ni videti nihanja v kamnoseški izvedbi (BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 170), ni upravičena. Razlike, na katere opozarja avtorica, ne zadevajo kvalitete izvedbe – ta se opaža v oblikovanju in obdelavi površine –, marveč tipologijo; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 414. Glede tega je izvedba vseskozi odlična in razkriva vrhunsko izurjene kamnoseke.

³³ Tudi avtorica piše, da ji je James John, čigar leta 2002 izdano delo (*The Creation of Gothic Architecture. An Illustrated Thesaurus*, Hartley Vale) je uporabila pri iskanju primerjav, ob fotografijah špitaliških kapitelov osebno potrdil datiranje v čas 1180–1190, čeravno je najti tudi vzporednice v naslednjem desetletju; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 416, n. 31.

1. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, zahodni portal

2. Johann Fahr, načrt za prezidavo c. Marijinega obiskanja v Špitaliču (1833, Župnijski arhiv Špitalič)

niso relevantne. Dejstvo, da se tam kakšna rešitev pojavi denimo okoli leta 1220, nas nikakor ne sili v sklepanje, da se ne bi mogla v Špitaliču uresničiti toliko prej.

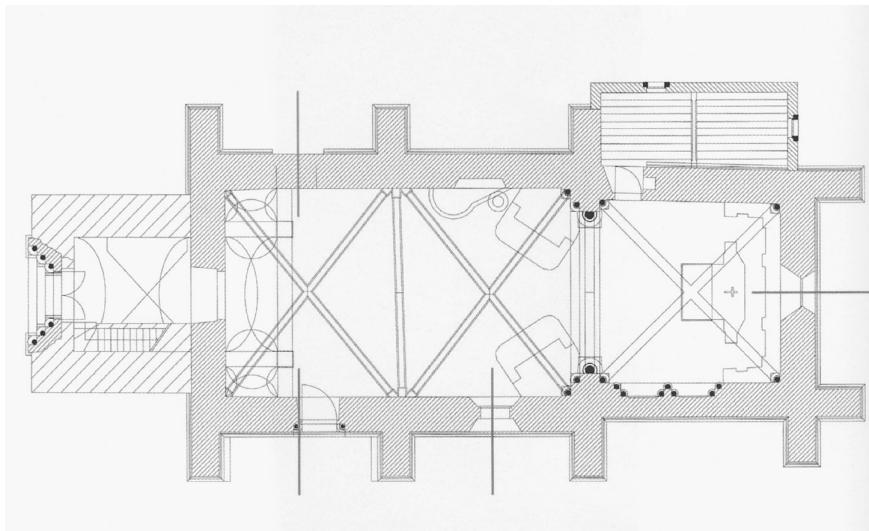
In zdaj k zahodnemu portalu (sl. 1). O tem, da bogati stopničasti zahodni portal, najdragocenejši del cerkve v Špitaliču, sodi k izvirni arhitekturi, preden so ga vzdali v zahodno stran zvonika, v literaturi doslej ni bilo dvoma.³⁴ Posebej nava-ja na to pridiga, ki jo je imel špitališki župnik Matija Vodušek ob posvetitvi novo zgrajenega zvonika 1. julija 1838, objavljena v leta 1840 izdanem Slomškovem slovenskem liturgičnem priročniku *Mnemosynum slavicum*.³⁵ V pridigi je Vodušek primerjal cerkev z nevesto in zvonik z ženinom in v poetični prispodobitvi povedal, da kakor dà nevesta ob poroki kaj ženinu, tako je dala cerkev zvoniku »svoje podvoje za znožje«, kakor je označil portal.³⁶ Zapis, kakor ga je oblikoval Vodišek, ne dopušča nikakršnega dvoma: portal je krasil zahodno pročelje cerkve in so ga po postavitvi zvonika prestavili na njegovo zahodno stran. Vendar pa, ali je bilo v resnici tako?

Poglejmo najprej razloge, ki govorijo za to. Poučni so načrti za gradnjo zvonika, ki jih je leta 1833 izdelal konjiški stavbenik Johann Fahr, shranjeni v špitališkem

³⁴ Izjema: HÖFLER 2010, cit. n. 6, pp. 353–354.

³⁵ Anton (Martin) SLOMŠEK, *Mnemosynon Slavicum*, Celovec 1840, pp. 111–119.

³⁶ »Vfaka nevesta fvojmu sheninu kaj lepiga prinefe ; kaj pa je zérkuv turnu dala, kir fama nizh nima, ne blaga ne dnarja? Dala je kar je imela, fvoje podvoje njemu sa snoshje, fvojo svesdo njemu sa sglav-je.« SLOMŠEK 1840, cit. n. 35, p. 113. Cf. tudi ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, p. 263.

3. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, tloris sedanjega stanja (risal Ivo Gričar, 2010)

župnišču. Med njimi je tudi tloris cerkve z barvno označenimi obstoječimi kot tudi načrtovanimi deli (sl. 2).³⁷ Obstoječi deli so temnosivi, drugi v barvah, zvonik svetlorožnat, portal svetlorumen. Da zvonik ni obarvan temnosivo, se razume, saj gre za dodano prvino. Svetlorumena obarvanost portala za razliko od svetlorožnate pa naj bi po Oter Gorenčičevi dokazovala, da naj bi ga po tem načrtu odstranili (in s tem ta del nekdanje fasade odprli v ladjo).³⁸ Razlaga se zdi povsem utemeljena. Ko so se lotili gradnje zvonika, so se – po vsej verjetnosti zaradi uvidevnosti župnika Vodiška – odločili, da portala ne zavržejo, marveč ga spoštljivo vzdajo v zahodno stran zvonika namesto preprostega pravokotnega vhoda, kot ga je predvidel Fahr.³⁹ Kljub temu, da je tako bilo ali vsaj da je tako moralo biti, pa obstajajo okoliščine, ki jih je vredno premisliti.

Najprej se lahko vprašamo, zakaj je Fahr v svojem načrtu portal sploh vrisal, saj kaže stanje, kot naj bo realizirano. Tako je predvidel tudi stranski vhod v prvi tra-

³⁷ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 297, figg. 385–386, p. 324, fig. 430; BADOVINAC 2011, cit. n. 24, p. 180, fig. 17; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 21, fig. 9.

³⁸ OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 21. V avstrijskih načrtih prezidav je bilo običajno, da so dodane dele obarvali svetlorožnato, dele, ki jih bo treba odstraniti, pa svetlorumeno, a ne vedno. Za nekaj objavljenih primerov gl. Bojan CVELBAR – Metoda KEMPERL – Zdenka SEMLIČ RAJH, *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)*, Celje, Maribor 2008. Za informacijo se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Robertu Peskarju. Tega običaja so se pri nas držali še po prvi svetovni vojni.

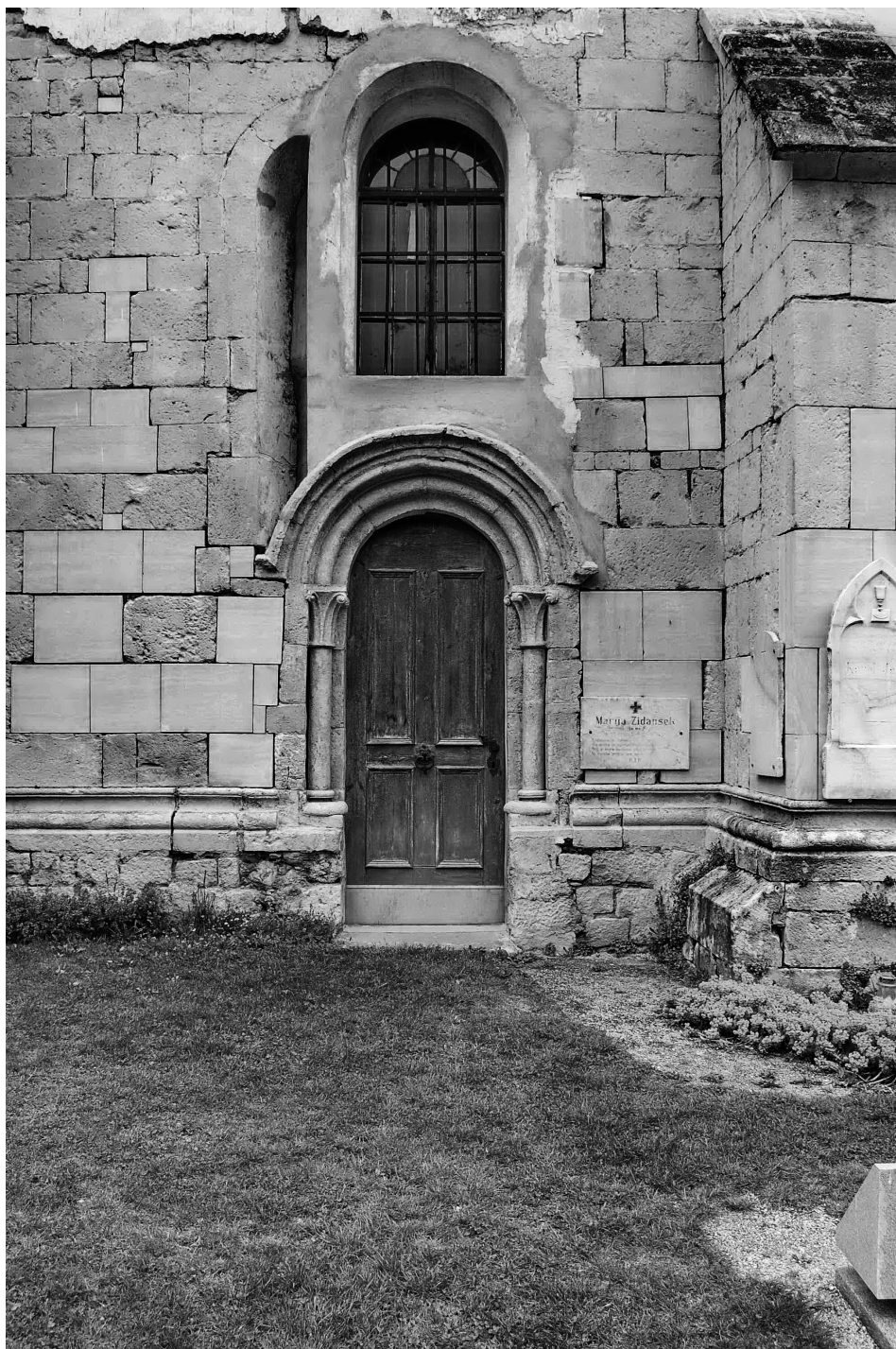
³⁹ Cf. Fahrov naris zvonika; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 297, fig. 386.

veji južne stene, ki ga prej ni bilo in o katerem bo še govor. Druga zadeva, ki zahteva komentar, je zamisel, da bo vzhodna stranica zvonika odprta v ladjo oziroma da bo pritličje zvonika podaljšek ladje. Zamisel je enkratna in nima prave primerjave. Spomeniško gradivo slovenske romanske arhitekture razkriva, da so zvoniki, ki so jih sekundarno prislonili na zahodno fasado, na vzhodni strani vselej zaprti: fasada je s prvotnim vhodom ohranjena. Enako velja tudi za druge srednjeveške zgradbe pa tudi za nove baročne in postbaročne, vsaj na slovenskem Štajerskem. V tujini, posebej v Avstriji in Nemčiji, je veliko primerov, ko so romanskim cerkvam na zahodu prizidali zvonik ali prislonili preddverje, portal ohranili. Zato se lahko vprašamo, ali si je Fahr resnično zamislil, da bo vzhodna stranica novega zvonika odprta v ladjo, ali pa naj bo ta vendarle zaprta s portalom, ki ga tu prej ne bi bilo in bi ga bilo treba pripeljati od drugod. Nenazadnje vzbuja pozornost dejstvo, da levo ostenje krasijo kapiteli starejšega tipa, izhajajočega iz palmetnega kapitela, kakršnih v notranjosti cerkve ni. Pri tem bi bilo treba upodobitev Jagnjeta božjega v luneti portala kljub vsej mogoči polemiki interpretirati kot znamenje sv. Janeza Krstnika, ki sta mu bila posvečena tako zgornja cerkev kot samostan sam. Prav v tem bi se lahko skrival namig, da bi bil portal lahko prenesen iz zgornjega samostanskega kompleksa.

Druga problematična točka spodnje cerkve v Špitaliču je njen južni portal (sl. 4). Da je bil ta na sedanjem mestu vzidan sekundarno, je bilo že povedano. Razlog za takšno sklepanje je dejstvo, da je segel v leta 1994 odkrito romansko okno, namesto katerega so po vzidanju portala nad njim odprli novo psevdoromansko okensko odprtino, poleg tega pa ne leži v osi traveje, marveč je malo pomaknjen proti vzhodu. Položaj izvirnega romanskega okna kaže, da tu prvotno portala ni moglo biti, kje se je pred tem nahajal, pa je ostalo predmet diskusije. Bogdan Badovinac, ki se je po odkritju romanskega okna nad portalom leta 1994 prvi soočil s tem vprašanjem, je razvil tezo, da je prvotno stal na nasprotnem delu severne stene, kjer se še razpozna njegov prag, nad njim pa je zazidana odprtina.⁴⁰ Oter Gorenčičeva je takšno razlago zavrnila, iz obravnave portala pa je razvidno njeno mnenje, da še stoji *in situ*.⁴¹ Da je segel v romansko okno, bi se dalo razložiti tako, da je nastal v drugi gradbeni fazi cerkve, v to, zakaj ni bil postavljen v osi traveje in kaj se je zatem dogajalo z oknom, ali so ga pustili ali zadelali, pa se avtorica ni spustila. Potem ko je Bogdan Badovinac v svojem poročilu o konservatorskih

⁴⁰ Cf. i. a. Bogdan BADOVINAC, Špitalič pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov. Poročila*, 37, 1998, p. 120; Bogdan BADOVINAC, Špitalič pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov. Poročila*, 44, 2008, pp. 274–277.

⁴¹ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 298–299, 326.

4. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, južni portal

raziskavah zgradbe potrdil svojo tezo o prvotnem mestu južnega portala v severni steni,⁴² se je Oter Gorenčičeva v posebnem prispevku ponovno in temeljiteje lotila te teme.⁴³ Četudi je opozorila na določene nejasnosti, je ostalo njeno mnenje nespremenjeno.

In kaj nam o tem pove Fahrov tloris (sl. 2)? Ustrezni del severnega zidu je homogen; portala, če je tu kdaj bil, v njegovem času ni bilo več. V ustreznem delu južnega zidu je vrisan vhod v osi traveje in ne malo pomaknjen proti vzhodu, kot je bilo realizirano.⁴⁴ Po našem prepričanju ne gre za napako, marveč za načrt, kje naj bi prebili novi vhod. Do spremembe je moralo priti po nameri, da se v ladji zgradi pevski kor, ki ga Fahr še ni predvidel. V novem stanju vhod v osi traveje ni bil mogoč in je bilo treba njegov položaj premakniti. To se je moralo zgoditi med zidavo zvonika, do posvetitve cerkve leta 1838, ali kmalu zatem.⁴⁵ Takrat so tudi prvotno okno zazidali in nad vhodom, kjer so vzdicali portal, odprli novo psevdoromansko.

Kot je bilo povedano, je bila v Fahrovem času severna stena, kjer naj bi bil prvotno nameščen sedanji južni portal, zazidana. O tem, da je bila tu nekoč vratna odprtina, glede na najdbe ni dvoma, vprašanje pa je, če jo je izpolnjeval prav ta portal. Oter Gorenčičeva je to možnost zanikala, saj naj bi po njenem mnenju svetla odprtina njegovi velikosti sicer ustrezala, a naj bi bila ohranjeni prag in na novo zidani talni zidec za njegovo ostenje preozka.⁴⁶ Izmere, ki jih je opravil Robert Peskar in predstavil v rekonstrukciji prvotnega stanja (sl. 5),⁴⁷ te pomisleke odpravljajo. Možnost, da gre tu za prvotno mesto današnjega južnega portala, torej obstaja in je zelo verjetna. Kljub temu se v kontekstu zgornjega razmišljanja moramo ustaviti ob hipotetični alternativni, da bi portal izviral od kod drugod. Opozorili smo že na to, da so portal v južno steno vzdicali šele med gradnjo zvonika ali zatem, a ga leta 1833, ko je nastal Fahrov tloris, v severni steni ni bilo. Ali so ga odstranili že prej in ga nekje deponirali z namenom, da ga vzdajajo v južno steno? To je malo verjetno. Poleg tega je treba opozoriti na to, da iz tlorisa ni razvidno, da bi Fahr za vhod

⁴² BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 169 in passim.

⁴³ Mija OTER GORENČIČ, Južni portal spodnje cerkve nekdanje Žičke kartuzije *in situ* ali ne, *Acta historiae artis Slovenica*, 20/2, 2015, pp. 11–25.

⁴⁴ Cf. tudi tloris današnjega stanja (sl. 3).

⁴⁵ Tako upravičeno BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 169.

⁴⁶ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 298; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 43, pp. 15–16.

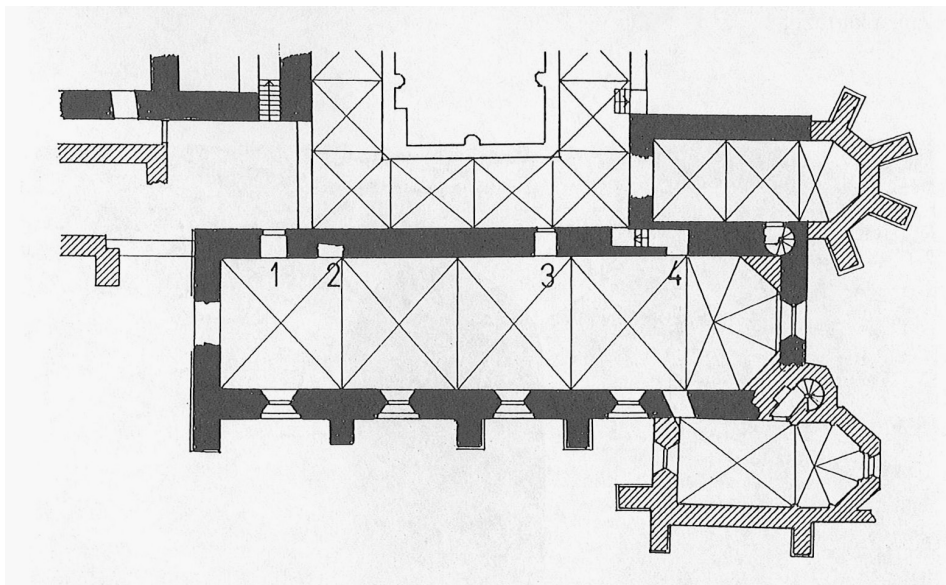
⁴⁷ Robert PESKAR, Umetnostni značaj žičke kartuzije, *850 let Žičke kartuzije, Vestnik*, 29, Ljubljana 2019 (v pripravi za tatis). Kolegu Peskarju se podpisani najlepše zahvaljuje za posredovanje rekonstrukcije.

5. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, rekonstrukcija severnega stranskega portala s sedanjim južnim (fotomontaža Robert Peskar)

predvidel sedanji portal. Narisana je le preprosta vhodna odprtina, takšna kot na zahodni strani zvonika, le malo ožja. Avtor je bil pri označbi zahodnega portala natančen in je nakazal njegovo stopničasto obliko skupaj s sklepnicama, ki sta ju prekrila severni in južni zid zvonika. Tega pa pri južnem vhodu ni. Glede na to, da v Fahrovem času portala na severni strani cerkve ni bilo in da Fahr tudi ni načrtoval za južni vhod, se moramo vprašati, kje bi lahko stal. Da bi bil na sedanjem mestu, kljub zatrjevanju Oter Gorenčičeve ni mogoče. Tudi kje druge v severni ali južni steni ladje za to ni možnosti. Tako bi ostala najbolj naravna rešitev, namreč, da imamo pred seboj prvotni zahodni portal.⁴⁸ Njegova velikost bi bila prav primerna za velikost same zgradbe, medtem ko je sedanji portal za zgradbo nekoliko predimenzioniran.

⁴⁸ V tlorisu špitališke cerkve, ki ga je leta 2010 izrisal Ivo Gričar (sl. 3), se je zgodila zgovorna napaka, in sicer, da je zid prvotne zahodne fasade potegnjen do sredine, kjer je naznačena vhodna odprtina. Po pisni informaciji, ki jo je 6. maja 2018 podpisanemu prijazno posredoval kolega Bogdan Badovinac, arheološke raziskave temeljev na tem mestu zaradi pomanjkanja sredstev ni bilo, zato te rekonstrukcije ni mogoče potrditi (in po mnenju podpisanega tudi ne zanikati). Zanimivo je pač, da je s to rekonstrukcijo nehote nakazano stanje fasade z vhodom, kjer naj bi bil po naši alternativni hipotezi nameščen sedanji južni portal.

6. Žiče, tlorisna rekonstrukcija zgornjega kompleksa kartuzijskega samostana, izrez s cerkvijo in delom malega križnega hodnika. Legenda: 1. Novejši bratovski prehod; 2. zazidani romanski bratovski prehod; 3. Romanski meniški prehod; 4. Novejši meniški prehod (risal Ivo Gričar, po Stopar 1999)

Ostaja torej še zadnja naloga, da ugotovimo, od kod bi v primeru, da naša hipoteza drži, lahko prenesli sedanji špitalski zahodni portal. Poslopja bratovske hiše so do začetka 19. stoletja že toliko propadla, da ni verjetno, da bi se v celoti ohranil takšen arhitekturni kos. Zato pride v poštev zgornji samostanski kompleks. Njegovo stanje je bilo do tistega časa mnogo boljše kot pol stoletja zatem, ko ga kažejo risbe Karla Haasa in drugih obiskovalcev kartuzije,⁴⁹ saj je cerkev po zatrtju samostana leta 1782 še neko obdobje, do leta 1808, lahko služila kot sedež novo ustanovljene župnije in zatem kot podružnica župnije v Črešnjicah, dokler niso ponovno ustanovili župnije v Špitaliču. Vendar je zaradi nezanesljivih starejših upodobitev samostanskega kompleksa – te si v razporeditvi posameznih stavb, njihovih velikostnih razmerjih in nadrobnostih med seboj nasprotujejo, vsaj deloma so sad fantazije, predvsem pa ga kažejo večjega, kot je bil v resnici⁵⁰ – in skromnega stanja ostankov v današnjem stanju težko ugotoviti, kje bi bil lahko nameščen. Nekaj

⁴⁹ Objave ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 163ss.

⁵⁰ Objave ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 195, 161; Nataša GOLOB, *Žička kartuzija v rokopisih in listinah Zgodovinskega arhiva Celje*, Celje 2007, p. 9; *Revitalization of the Carthusian Monastery at Žiče* (ed. Mateja Golež), Ljubljana 2009, p. 14.

je gotovo, in sicer, da ni krasil zahodne fasade cerkve. Tam se je še ohranila vhodna odprtina, ki je za velikost portala preozka,⁵¹ lahko pa je celo občutno mlajša.⁵²

Pri iskanju morebitne pozicije današnjega zahodnega portala špitališke cerkve v zgornjem samostanskem kompleksu smo torej prepuščeni golemu ugibanju. Še več. Ob ogledu ruševin se pokaže, da ni mesta, kje bi lahko z gotovostjo stal. Edino oporno točko ponuja izboljšani tloris cerkve in vhodnega dela v samostan, ki ga je izrisal Ivo Gričar, in sicer gre vhod v mali križni hodnik med cerkvijo in refektorijem (sl. 6). Širina (350 cm) je enaka širini špitališkega portala. Obstoja malega križnega hodnika je izpričan leta 1202, ko je Rudolf iz Roža v njej izdal že spredaj omenjeno listino za samostan,⁵³ zatem leta 1206 v darovnici Otokarja Konjiškega.⁵⁴ Povsem mogoče bi bilo, da bi bil vhod v mali križni hodnik, takrat pač še neobokan, zaradi njegove reprezentančne funkcije posebej odlikovan, saj je bil to edini prostor, kamor so lahko spustili goste. Stanje na terenu pa tudi ta predlog postavlja pod vprašaj. Današnji nivo križnega hodnika in tudi drugih delov samostana severno od cerkve je zaradi nasutja, potrebnega zaradi vlažnosti terena, za okoli 130 cm višji od romanskega nivoja.⁵⁵ Če bi portal stal tu in bi se neokrnjeno ohranil do 19. stoletja, bi ga morali po nasutju menda v 15. stoletju, ko so križni hodnik tudi gotsko obokali, na novi višini ponovno sestaviti. To pa si je težko zamisliti, čeravno moramo pripomniti, da ustreznega arheološkega izkopavanja, ki bi pokazalo spremembe arhitekturnih sestavin križnega hodnika po nasutju, razen tik ob severnem zidu cerkve ni bilo.

V zgornjih vrsticah smo poskusili pokazati na pomisleke, ki uveljavljenega prepričanja o prvotni poziciji obeh špitaliških portalov – zahodnega v fasadi cerkve,

⁵¹ To je – sicer ne v tej povezavi – slikovno predstavil tudi Ivan Stopar; Ivan STOPAR, Arhitektura je knjiga, ki jo je treba brati, *50 let Gorenjskega muzeja. Avguštinov zbornik* (edd. Beba Jenčič – Ana Lavrič), Kranj 2003, pp. 98–99. Cf. tudi OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 308.

⁵² Po Oter Gorenčičevi (cf. n. 51) zmotno mnenje, da naj bi zahodni portali pri zgodnjih kartuzijanskih cerkvah ne bili nujno potrebni, ki ga avtorica pripisuje Marijanu Zadnikarju (ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 50, 57), je v resnici mnenje Jamesa Hogga, ki ga kot vodilnega poznavalca kartuzijanov tudi sama redno citira. Cf. tudi Ivan STOPAR, Paraliipomena k ecclesii maior Žičke kartuzije. Prispevek k romanski podobi Žičke kartuzije ob njeni predvideni predstavitvi, *Šumijev zbornik. Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem ob dvajsetletnici Znanstvenega inštituta* (ed. Jadranka Šumi), Ljubljana 1999, p. 501.

⁵³ »Actum in porticu eiusdem sancti Joannis« (sc. cerkve); cf. supra, n. 8. Termin *porticus* je pri samostanih pomenil sprejemni prostor za nesamostanske ljudi (*locutorium*), kakršnega v Žičah posebej ni bilo, ali pa na splošno križni hodnik; Carolus DUFRESNE DU CANGE, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis. Tomus Quintus*, Parisiis 1845, p. 364.

⁵⁴ »Actum est hoc in claustru prefatę ecclesię«; ZAHN 1879, cit. n. 8, p. 119, no. 77; Kos 1928, cit. n. 8, p. 65, no. 109.

⁵⁵ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 212–214.

sedanjega južnega v zahodni traveji severne stene – sicer ne omajajo, a odpirajo nekaj vprašanj. A ta niso relevantna za oceno o pomenu špitališke cerkve v porajanju zgodnjegotske arhitekture v našem, a tudi širšem prostoru. Z nastankom do leta 1192 ali kmalu zatem predstavlja prvo pričevanje novega sloga v tem delu Srednje Evrope, neposredno preneseno iz Francije. Tako ostaja v veljavi mnenje o njeni izjemni umetnostnozgodovinski vrednosti, kot so jo definirali nekateri pisci, a jo drugi neupravičeno izpodbijali.

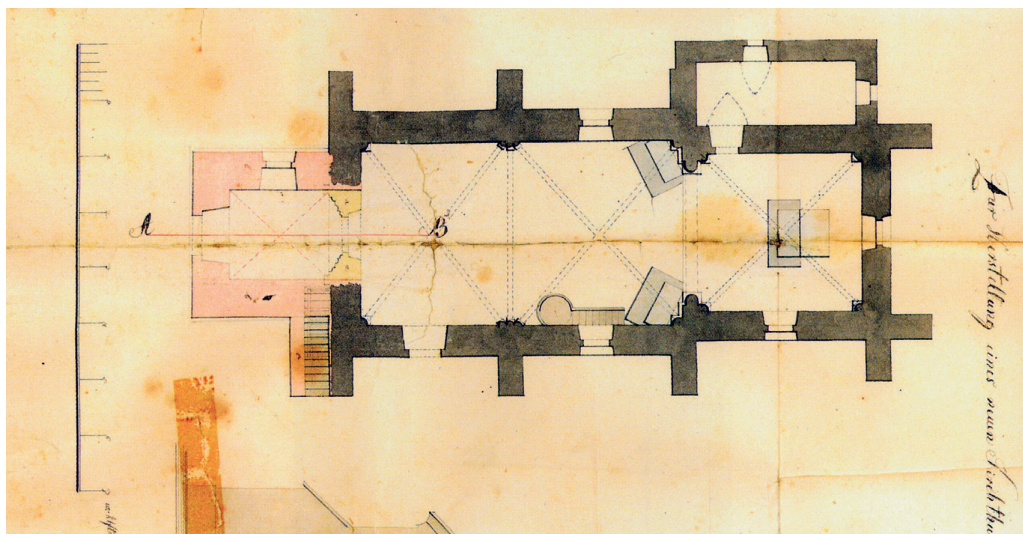
Viri ilustracij: Fototeka Oddelka za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (1); Župnijski arhiv Špitalič, foto Robert Peskar (2); Mija Oter (4); Robert Peskar (5); po starejših publikacijah (3, 6)

Noch einige Erwägungen zur Geschichte des Kartäuserklosters zu Žiče/Seiz und zur Marienkirche zu Špitalič

ZUSAMMENFASSUNG

Angesichts der neueren irreführenden Deutungen in der Fachliteratur werden in dem vorliegenden Beitrag die geschichtlichen Daten nochmals zusammengefasst, welche die Baugeschichte des Kartäuserklosters zu Žiče/Seiz in der heute slowenischen Untersteiermark und der dazugehörenden Brüderkirche, Kirche der Konversen, zu Špitalič rekonstruieren lassen. Das Kloster, das erste dieses Ordens im Heiligen Römischen Reich, wurde im Jahre 1151 von Markgraf Otakar III. von Steiermark gegründet und um 1164 durch die direkt aus Frankreich gekommenen Mönche besiedelt, die bereits um 1160 im benachbarten Ort Konjice/Gonobitz eine vorübergehende Wohnstätte gefunden hatten. Die zwar verfälschte, aber inhaltlich zuverlässige Gründungsurkunde wird mit 1165 datiert, wobei es sich um einen Zeitraum vom 25. Dezember 1164 bis zu Otakars Tode am 31. Dezember desselben Jahres gehandelt haben muss. Die Siedlung wurde wohl bereits im Jahre 1164 soweit provisorisch errichtet, dass die Mönche mit ihrem Ordensleben beginnen konnten, aber deren eigentlicher Ausbau dauerte noch Jahre. Aus der Mahnung, die Papst Alexander III. 1177 an Prior und Mönche der Kartause adressierte, ist ersichtlich, dass für die Fertigstellung der Siedlung noch Mittel fehlten. Die Lage muss sich jedoch mit einer zusätzlichen Dotation Otakars IV., des inzwischen zum Herzog erhobenen Sohnes des Stifters, im Jahre 1182 verbessert haben. Anhand einer Bulle des Papstes Lucius III. von 1185, eine Weihe in Žiče betreffend, lässt sich schließen, dass die Kirche damals bereits vollendet war. Die Weihe wurde aber erst am 11. März 1190 durch Patriarch Gottfried von Aquileia vollzogen.

Für die Brüderkirche in Špitalič fehlen solche Daten. Laut klösterlicher Überlieferung soll sie Otakar IV. zum Seelenheil seines Vaters errichtet haben. Demnach muss sie bis zum Tode des Erbauers im Jahre 1192 oder kurz danach erbaut worden sein. Trotz späterer Änderungen hat sich die kreuzrippengewölbte Kirche im Baukern fast unangetastet erhalten. Ihre erstaunlich frühen frühgotischen Elemente, vor allem Knospenkapitelle an den Portalen und an der Sitznische im Chor, die sich nur durch Einsatz französischer Bauleute erklären ließen, führten zu Spekulationen über ihre tatsächliche Entstehungszeit. Die Hypothese, die Kirche sei in zwei Bauphasen errichtet worden, von denen die zweite, frühgotische, erst in die Zeit nach 1200 bzw. um 1210 mit Hilfe Leopolds VI. von Babenberg als Gönner der Kartause fallen sollte, hat sich als unbegründet erwiesen. Sie ist aus einem Guss nach einem festgelegten Konzept entstanden. Am Schluss des Beitrags werden die Probleme um den ursprünglichen Anbringungsort der beiden Portale, des Hauptportals, heute an der Westseite des Turms eingebaut, und des südlichen Seitenportals, angesprochen.

[Höfler 2] Johann Fahr, načrt za prezidavo c. Marijinega obiskanja v Špitaliču (1833, Župnijski arhiv Špitalič)

Avtorji / Authors

MAG. MATEJA BREŠČAK

Narodna galerija
Puharjeva ulica 9
SI-1000 Ljubljana
mateja_brescak@ng-slo.si

ZASL. PROF. DDR. JANEZ HÖFLER

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
janez.hoefler@ff.uni-lj.si

RED. PROF. DR. MATEJ KLEMENČIČ

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
matej.klemencic@ff.uni-lj.si

IZR. PROF. DR. ENRICO LUCCHESI

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
enrico.lucchese@ff.uni-lj.si

DR. MARTINA MALEŠIČ

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
martina.malesic@ff.uni-lj.si

MARIO PINTARIĆ

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilište u Rijeci
Slavka Krautzeka bb
HR-51000 Rijeka
mario.pint@uniri.hr

IZR. PROF. DR. DAMIR TULIĆ

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilište u Rijeci
Slavka Krautzeka bb
HR-51000 Rijeka
dtulic@uniri.hr

DOC. DR. TOMISLAV VIGNJEVIĆ, višji znanstveni sodelavec

Inštitut za zgodovinske študije
Znanstveno-raziskovalno središče Koper
Garibaldijeva 1
SI-6000 Koper

Akademija za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani
Erjavčeva 23
SI-1000 Ljubljana
tvignjevic@siol.net

DR. BRANKO VNUK

Pokrajinski muzej Ptuj Ormož
Na gradu 4
SI-2250 Ptuj
branko.vnuk@pmpo.si

DR. ALENKA VODNIK, znanstvena sodelavka

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
SI-1000 Ljubljana
alenka.vodnik@ff.uni-lj.si

DOC. DR. ASTA VREČKO

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
asta.vrecko@ff.uni-lj.si

Sinopsisi / Abstracts

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Janez HÖFLER, Še nekaj premislekov k zgodovini kartuzijanskega samostana v Žičah in Marijini cerkvi v Špitaliču

Ključne besede: kartuzijanski red, arhitektura, 12. stoletje, Slovenija, Spodnja Štajerska, Žiče, Špitalič

Namen članka je, da na osnovi znanih kot tudi doslej neupoštevanih zgodovinskih podatkov preveri, popravi in dopolni dosedanje ugotovitve o zgodovini kartuzijanskega samostana v Žičah in gradnji njegove zgornje cerkve, poleg tega pa kritično presodi novejša pogleda na gradnjo bratovske cerkve v Špitaliču. Ugotoviti je bilo mogoče, da je bila zgornja cerkev končana do leta 1185 in nedvomno posvečena 5. marca 1190, medtem ko je treba gradnjo bratovske cerkve v celoti postaviti v čas do leta 1192 ali kmalu zatem.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Janez HÖFLER, Some Additional Reflections on the History of the Carthusian Monastery in Žice and St Mary's Church in Špitalič

Keywords: Carthusian order, architecture, 12th century, Slovenia, Lower Styria, Žice, Spitalič

The aim of this article is to examine, correct and supplement the existing findings on the history of the Carthusian monastery in Žice and the construction of its upper church on the basis of known as well as up-till-now disregarded historical data. Additionally, this article will critically evaluate more modern views on the construction of the sibling church in Spitalič. It was possible to ascertain that the upper church was finished by the year 1185 and was certainly consecrated on the 5th of March 1190, while the entire construction of the sibling church must be placed in the period before 1192 or soon after.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Alenka VODNIK, Opombe k poslikavam t. i. »furlanskih delavnic okoli leta 1400« v vzhodnoalpskem prostoru. Priložnost, (z)možnost, potreba?

Ključne besede: stensko slikarstvo, furlanski slikarji, donatorski portret, Koroška, Gorenjska, pozni srednji vek

Slogovne analize so v zadnjih desetletjih razkrile precejšnje razlike v produkciji nekdanjega »enotnega toka furlanskega slikarstva okoli leta 1400« v Sloveniji (zlasti Gorenjska) in Avstriji (zlasti Koroška). V nasprotju z Gorenjsko kažejo koroške poslikave tesnejšo navezavo na sočasno furlansko slikarstvo, na kar so nedvomno vplivale tedanje geopolitične razmere, ki so vernikom ob porastu potreb po (samo)podobah ob ponavljajočih se izbruhih kuge omogočale »uvoz« tujih slikarjev.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Alenka VODNIK, Remarks on the So-Called »Friulian Workshops around 1400« in Eastern Alps Regions. Opportunities, Possibilities, Necessities?

Keywords: wall paintings, Friulian painters, donor portrait, Carinthia, Upper Carniola, late middle ages

In recent decades, stylistic analyses have shown significant differences within the so-called "unified stream" of Friulian painters "penetrating" through Slovenia (Upper Carniola) and Carinthia to the north-eastern countries around the year 1400. Carinthian wall paintings remain closely connected to Friuli (as opposed to Slovenian murals), which was most probably caused by the specific geopolitical circumstances of that time followed by recurrent outbreaks of the plague, when customers were more likely to hire skilled craftsmen from abroad.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Damir TULIĆ, Mario PINTARIĆ, Glina in marmor. Nova kiparska dela Giusta Le Courta na Dunaju in v Varšavi

Ključne besede: Giusto Le Court, Sv. Pavel, terakotni modeli, Dunaj, Sv. Jernej, marmor, Varšava, beneško baročno kiparstvo

Na avkciji umetnin pri Dorotheumu na Dunaju je bila pred kratkim prodana 28 cm visoka terakotna busta, opisana kot model poprsja bradatega moškega, delo neznanega avtorja s konca 17. stoletja. V dunajski terakotni busti lahko z gotovostjo prepoznamo delo slavnega kiparja Giusta Le Courta (Ypres, 1627 – Benetke, 7. oktober 1679). Gre za poprsje svetega Pavla, katerega marmorna verzija je v kapeli vile Bernarda Navea v Cittadelli pri Padovi. Terakota in poprsje sta nastala kot redukcija kolosalnega kipa svetega Pavla iz beneške cerkve Santa Maria della Salute, ki ga lahko datiramo v osmo desetletje 17. stoletja. Le Court je na željo naročnika podobe apostolov iz beneške cerkve in monumentalni Marijin kip na njenem glavnem oltarju zmanjšal in predelal v format poprsja. S ciklom apostolov iz Salute je povezana tudi marmorna 32 cm visoka glava, ki je razstavljena v Narodnem muzeju v Varšavi. Doslej je bila evidentirana kot glava sv. Hieronima in kot delo neznanega rimskega kiparja iz 17. stoletja, vendar jo moramo povezati s kipom sv. Jerneja iz Salute oziroma s poprsjem tega apostola iz Ca' Nave, narejena pa je bila za zaenkrat neznanega zbiratelja. Jernejeva glava iz Varšave odpira vprašanja o možnosti obstoja drugih glav, ki bi jih lahko izdelal Le Court kot redukcije slavnih apostolov iz Salute, in o siceršnjih replikah lastnih del v manjšem merilu, ki so bile namenjene zbiralcem in do zdaj še niso znane.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Damir TULIĆ, Mario PINTARIĆ, Clay and Marble. New Sculptures by Giusto Le Court in Vienna and Warsaw

Keywords: Giusto Le Court, St Paul, terracotta models, Vienna, St Bartholomew, marble, Warsaw, Venetian baroque sculpture

At a Dorotheum art auction in Vienna, a twenty-eight-centimetre-tall terracotta sculpture was sold not long ago, described as the bust of a bearded man, the work of an unknown artist from the end of the 17th century. In this Viennese terracotta bust, we

can, with some degree of certainty, recognise the work of the famous sculptor Giusto Le Court (Ypres, 1627 – Venice, 7 October 1679). The sculpture in question is a bust of St Paul, the marble version of which can be found in the chapel of Bernardo Nave's villa in Cittadella, Padua. Both The terracotta and the marble bust were produced as smaller versions of the head of the colossal statue of St Paul from the Venetian church Santa Maria della Salute, which can be dated back to the 1670s. Upon Bernardo Nave's wishes, Le Court shrunk and reworked the figures of the Apostles from the Venetian church and the monumental statue of the Virgin Mary on her main altar into a bust format. The cycle of apostles from Salute is also related to the marble thirty-two-centimetre-tall head on display at the National Museum in Warsaw. Up till now, it has been recognised as the head of St Hieronymus, a work of an unknown Roman sculptor from the 17th century; however, we must connect it to the statue of the apostle Bartholomew, or rather with his bust in Ca' Nave, made for a yet unknown collector. St Bartholomew's head in Warsaw opens up new questions about the possible existence of other heads which could have been produced by Le Court as smaller versions of the famous apostles from Salute as well as other replicas of his own works on a smaller scale which were intended for collectors and have remained unknown until now.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Enrico LUCCHESI, Uporaba likovnih virov v 18. stoletju: primer slikarja Nicole Grassija

Ključne besede: Nicola Grassi, Antonio Balestra, Parmigianino, Palma ml., David Teniers ml., Andrea Zucchi, Giovanni Antonio Faldoni, Jan Van Troyen, beneško slikarstvo 18. stoletja

Kot drugi beneški slikarji je tudi Nicola Grassi pri snovanju svojih slik uporabljal grafike. V članku je predstavljeno nekaj primerov takšnega načina dela. Med sodobnimi slikarji je bil za Grassija pomembna referenca Antonio Balestra iz Verone. Poleg tega je nanj močno vplivala tudi zbirka Parmigianinovih risb, ki jih je leta 1721 v Londonu kupil Benečan Anton Maria Zanetti starejši. Do konca tretjega desetletja 18. stoletja je Grassi pri svojem delu uporabljal grafike, narejen po teh risbah, v nadaljevanju kariere pa se je obrnil k drugim likovnim virom.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Enrico LUCCHESI, Use of Figurative Sources in the Eighteenth Century: The Case of the Painter Nicola Grassi

Keywords: Nicola Grassi, Antonio Balestra, Parmigianino, Palma the Younger, David Teniers the Younger, Andrea Zucchi, Giovanni Antonio Faldoni, Jan Van Troyen, Eighteenth Century Venetian Art

Using specific examples, this paper discusses how Nicola Grassi, along with other Venetian artists, used prints in order to produce his paintings. Among his contemporaries, a colleague, Antonio Balestra from Verona, was an important reference for Grassi. Moreover, a decisive role was played by the Parmigianino's drawings collection, bought in London in 1721 by the Venetian Anton Maria Zanetti the Elder. Until the third decade of the eighteenth century, Grassi used the prints from these sheets, while in the second part of his career he discovered other figurative sources.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Mario PINTARIĆ, Antonio Michelazzi »di professione, scultore de' Marmi«: novi arhivski podatki za reškega kiparja

Ključne besede: Antonio Michelazzi, Leonardo Zuliani, Paolo Zuliani, Gradisca d' Isonzo, Reka, 18. stoletje, Carlo Picho, Alberto Bastasi, Benetke, Giovanni Rigetti, Pietro Baraziolli, kiparstvo

Altarist in kipar Antonio Michelazzi (Gradisca d'Isonzo, 1707–Reka, 1771) se je formiral v delavnici družine Zuliani. Leta 1724 je Paolo Zuliani odprl delavnico na Reki, v kateri je delal tudi Michelazzi, od leta 1727 dalje pa tudi Carlo Picho. Michelazzi je leta 1729 začel samostojno kariero, leta 1733 pa ustanovil bottego, v katero sta iz Benetk prišla kamnoseka Giuseppe Rigetti in Pietro Baraziolli. V članku so objavljeni doslej neznani arhivski dokumenti, ki prinašajo pomembne podatke o življenju in delu reškega kiparja.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Mario PINTARIĆ, Antonio Michelazzi »di professione, scultore de' Marmi«: New Archival Sources for the Sculptor from Rijeka

Keywords: Antonio Michelazzi, Leonardo Zuliani, Paolo Zuliani, Gradisca d' Isonzo, Rijeka, 18th century, Carlo Picho, Alberto Bastasi, Venice, Giovanni Rigetti, Pietro Baraziolli, sculpture

The altar maker and sculptor Antonio Michelazzi (Gradisca d'Isonzo, 1707 – Rijeka, 1771) was a unique artistic personality in 18th century Croatia. He was trained in the workshop of the Zuliani family, established in 1724 by Paolo Zuliani, who brought along the young Antonio Michelazzi and also invited Carlo Picho to join in 1727. In 1729, Michelazzi began his independent career, and in 1733, he established his own workshop to which some Venetian stonemasons were invited, for example Giuseppe Rigetti and Pietro Baraziolli. This article discusses the newly found documents that contribute significantly to the knowledge of the master's life and career.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Matej KLEMENČIČ, Bergantov budimpeštanski portret ljubljanskega trgovca

Ključne besede: slikarstvo, portret, Fortunat Bergant, Aleksander Andrioli, Zois, Ljubljana, Trst

V članku je Portret trgovca iz budimpeštanskega Muzeja likovnih umetnosti (Szépművészeti Múzeum) predstavljen kot delo kranjskega slikarja Fortunata Berganta (1721–1769), portretiranec pa bi lahko bil Aleksander Andrioli. Portret je slogovno blizu drugim Bergantovim portretom lokalnega plemstva v Ljubljani in ga lahko datiramo v šestdeseta leta 18. stoletja, ko je slikar deloval v glavnem mestu Kranjske. Na podlagi šopa listov s tržaškim preiskurantom, ki ga upodobljenec drži v desnici, lahko domnevamo, da gre za enega od ljubljanskih trgovcev, ki je deloval med Trstom in drugimi mesti cesarstva. Obenem pa se je želel predstaviti tudi kot učena oseba, s knjigami na policah na desni strani slike. Med ljubljanskim trgovci, ki so trgovali s Trstom, je bil v tem času prave starosti in obenem imetnik velike zasebne knjižnice le Aleksander Andrioli (o. 1718–1783), na verjetnost takšne identifikacije budimpeštanskega portreta pa namiguje še nekaj arhivskih podatkov.

Matej KLEMENČIČ, A Portrait of a Merchant from Ljubljana by Fortunat Bergant in Budapest

Keywords: painting, portrait, Fortunat Bergant, Alessandro Andrioli, Zois, Ljubljana, Trieste

This paper explores the Portrait of a Merchant from the Museum of Fine Arts in Budapest (Szépművészeti Múzeum), a work by the Carniolan painter Fortunat Bergant (1721–1769), and tentatively identifies the sitter as Alessandro Andrioli. The portrait closely recalls Bergant's series of portraits of various members of local nobility in Ljubljana and can be dated back to the 1760s, when the painter was active in the capital of Carniola. As suggested by the sheets of a Trieste price current in his left hand, the sitter was one of the merchants from Ljubljana whose activities revolved around trade between this important Adriatic port and other parts of the Holy Roman Empire. On the other hand, the sitter wanted to present himself as a learned person; hence, the books on the shelf on the right side of the painting. Among the merchants in Ljubljana, Alessandro Andrioli (c. 1718–1783) may have been the right age, having also been known for his large private library. Moreover, some other archival data corroborate this identification.

Mateja BREŠČAK, Stiki Ivana Zajca z Ivanom Meštrovičem v luči položaja kiparstva na Slovenskem do prve svetovne vojne

Ključne besede: Ivan Zajec, Ivan Meštrovič, korespondenca, kiparstvo 19. in 20. stoletja na Slovenskem

Med korespondenco Ivana Meštroviča v zagrebških Muzejih Ivana Meštroviča je tudi še neobjavljeno pismo Ivana Zajca, poslano oktobra 1909 iz Ljubljane v Pariz. Je iz prelomnega časa v Zajčevi karieri in kratko predstavlja nespodbudno ljubljansko umetnostno situacijo, osvetljuje pa tudi razmerje med obema kiparjema. Kljub sočasnemu bivanju na Dunaju in v Rimu ter kasnejšim stikom sta kiparja ubirala različni umetniški poti. Njuna bežna srečanja in delitev ateljeja, kar je predvsem Zajca reševalo iz finančne zagate, niso rodili pravega prijateljstva. Meštrovič velja v zgodovini umetnosti za velikega umetnika, Zajec pa je pravzaprav preko njega poskušal zase iskati ustvarjalne in eksistenčne priložnosti.

Mateja BREŠČAK, Contacts between Sculptors Ivan Zajec and Ivan Meštrovič in the Context of the Art Situation in Slovenia before the First World War

Keywords: Ivan Zajec; Ivan Meštrovič; correspondence; 19th and 20th century sculpture in Slovenia

Ivan Meštrovič's correspondence (Muzeji Ivana Meštroviča, Zagreb) contains a letter sent by Ivan Zajec from Ljubljana to Paris in October 1909, that is, in the crucial period of Zajec's career. It briefly describes the discouraging art situation in Ljubljana and illuminates the relationship between the two sculptors. They stayed in Vienna and Rome contemporaneously and had contacts later, but their art took different paths. Their meetings and shared studio (which saved Zajec's financial straits) did not encourage a close friendship. Through Meštrovič, a highly regarded sculptor in art history, Zajec tried to find opportunities for creative work and for earning a living.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Tomislav VIGNJEVIĆ, Med Severom in Sredozemljem – nekaj razmišljanj o Venu Pilonu

Ključne besede: Veno Pilon, slikarstvo, 20. stoletje, Sredozemlje, Heinrich Wölfflin

Veno Pilon je bil izjemen slikar, ki je svojo izrazno moč v precejšnji meri črpal iz dveh stilno in kulturnozgodovinsko ločenih umetnostnih entitet. Na eni strani italijansko-sredozemski svet in na drugi srednjeevropski prostor. To je tudi okvirna razdelitev dveh poglavitnih vplivnih področij tega ustvarjalca, kar je razvidno tako iz stilnih značilnosti njegovega slikarstva kot tudi iz njegove življenjske poti in zapisov, v katerih je opredeljeval svoje vplive in vzpodbude. V času njegovega zgodnjega delovanja je bila opozicija med predvsem slikovitim in ekspresivnim Severom ter poudarjeno plastičnim in meditativnim Sredozemljem predmet številnih konceptualizacij in obravnav, kar je našlo svoj odmev tudi v Pilonovem slikarstvu in zapisih.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Tomislav VIGNJEVIĆ, Between the North and the Mediterranean - Some Thoughts on Veno Pilon

Keywords: Veno Pilon, painting, 20th century, Mediterranean, Heinrich Wölfflin

Veno Pilon was an exceptional painter who largely drew his expressive power from two stylistically, as well as culturally and historically, separate artistic entities: the Italian-Mediterranean world on the one hand, and the Central European arena on the other. This is also reflected in the approximate division of the artist's two main areas of influence, which is evident in the stylistic features of his painting, as well as his life's path and his notes, in which he defined his influences and models. During his early work, the opposition between the mostly picturesque and expressive North, and the emphatically plastic and meditative Mediterranean was the subject of many conceptualisations and considerations, the reverberation of which can also be found in Pilon's paintings and notes.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Asta VREČKO, Klub neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov

Ključne besede: Klub neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov, Neodvisni, modernizem, slikarstvo, obdobje med obema vojnama, Zoran Mušič, France Mihelič, Stane Kregar, Nikolaj Pirnat

Klub neodvisnih likovnih umetnikov, kratko imenovan Neodvisni, je bila verjetno najbolje organizirana skupina umetnikov v tridesetih letih 20. stoletja na Slovenskem. V najširši sestavi jo je sestavljalo štirinajst kiparjev in slikarjev. Kot bolj ali manj enotna skupina so sodelovali na šestnajstih razstavah na Slovenskem in eni v Zagrebu. Uspešnost Neodvisnih je bila povezana z izrazito izstopajočim talentom nekaterih članov, kakovostno likovno izobrazbo, ki so jo člani večinoma dobili na akademiji v Zagrebu, željo po uveljavitvi in dobro organiziranostjo.

Asta VREČKO, The Independent Group of Slovenian Artists

Keywords: Independent Group of Slovenian Artists, The Independents, Slovene painting, modernism, interwar period, Zoran Mušič, France Mihelič, Stane Kregar, Nikolaj Pirnat

The Independent Group of Slovenian Artists, also known as the Independents, was likely the best organized artist collective on the Slovenian art scene in the thirties. In the broadest sense, it consisted of fourteen Slovenian painters and sculptors. As a more or less coherent group, they displayed their work at fifteen exhibitions in Slovenia and one in Zagreb; however, all of them never appeared at the same exhibition together. The success of the Independents was due to their considerable individual artistic talents, the adequate art education that most of the members received at the Academy of Fine Arts in Zagreb, their clear aspirations and good organization.
